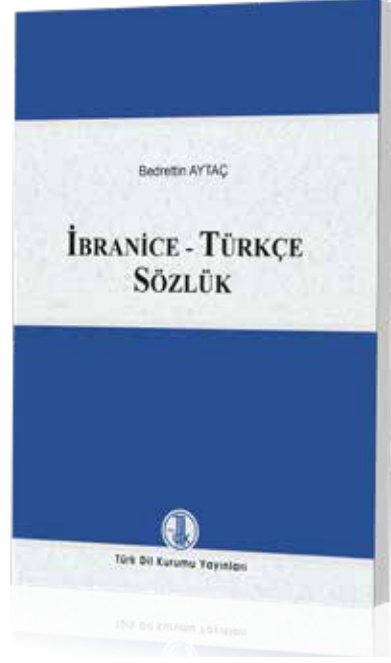


İBRANICE-TÜRKÇE SÖZLÜK

Alper Sarıbaş

İbranice, tarih öncesi ve sonrası sürgün yaşamını deneyimleyen Yahudi halklarının 1300 yıldan fazla bir süre konuşma dili olur. MS sonra 70'li yıllarda Roma'nın II. Tapınak'ı yıkmasından sonra çeşitli bölgelere sürgün edilen Yahudilerin ana dili İbranice, takriben MS 200'lü yıllardan itibaren bu özelliğini yitirir; yerini dönemin *lingua franca*'sı Aramice ve Grekçeye bırakır. Bununla birlikte İbranice, yazı dili özelliğini yitirmeyip *Kitab-ı Mukkades*, gibi kutsal metinlerin ve duanın dili olur. Orta Çağ'da ise özellikle Batı dünyasında 900'lerden sonra Yahudi bilginlerin şiir, 1150'den itibaren de felsefe ve bilim dili olur (Fellman, 1973: 12).

Yahudi halkları nesiller boyunca yaşadıkları ve modern dönemle vatandaş oldukları ülkelerde geçen süre içerisinde kendi aralarında iletişim kurarken İbranice kaynaklı lehçeleri kullanmaya başlar. Bunlardan öne çıkan Almanya'nın Rheinland bölgesi kökenli Orta ve Doğu Avrupa'da konuştukları Yidçe ve İspanya kökenli olmasına rağmen zamanla Türkçe, Yunanca, Arapça, Fransızca ve Portekizce kelimelerin de sirayet ettiği ve Balkanlar, Anadolu ile Yakın Doğu'da kullandıkları Ladino lehçesidir. Yahudilerin lehçe bakımından birbirini anlamayacak kadar farklılaşması 1880'lü yıllara gelindiğinde Filistin ve özellikle Kudüs'te Osmanlı idaresi altında yaşayan dindar Yahudi gruplar arasında baş gösterir; zira aralarında bir dil birliği yoktur. Bunlardan Akdeniz ve Orta Doğu kökenli Yahudiler, Ladino konuşurken zamanla Araplaşan yerel Yahudiler, Arapçayı kullanır. Fas Yahudileri, Arapçanın Kuzey Afrika lehçesini konuşurken Kırım Tatarla-



rı ve Aşkenazlar (Avrupa Yahudileri), *Yidçeyi* kullanır. Bununla birlikte ortak ticaret, iş ve sokak dili *Arapçadır*. (Fellman, 1973: 13, 27, 28).

Yukarıda bahsi geçen dönemden yaklaşık çeyrek asır sonra özellikle İkinci Yahudi Göç'ü (*Aliya*)¹ dalgasıyla (1904-1914) Doğu Avrupa merkezli İbrani edebiyatının Filistin bölgesine taşınması, İbranice için bir kırılma anı olur. Yeni İbrani edebiyatçıları, İbranice eserlerinin yapısı ve üslubunda modernleşmeye giderken İbranicenin günlük, edebî ve ilmi hayata geri döndürülmesi amaçlanır. Bu geri dönüşün sembolü ise Eliezer Ben Yehuda'nın 20. yüzyılın ilk yirmi yılında kendi yazdığı, ancak ölümünden 37 yıl sonra 1957'de öğrencileri tarafından tamamlanan 17 ciltlik ilk modern İbranice sözlüğü olur (Hirschfeld, 2003: 309).

¹ Yahudilerin İsrail'e göç etmesi, ruhen yükselmek manalarına gelmektedir.

Ülkemizde hâlihazırda emekleme aşamasında olan İbrani Dili ve Edebiyatı alanında çeşitli eserlerin eksikliği fazlaca hissedilmektedir. Özellikle bu alanda yeni çalışmaya başlayan öğrenciler ve araştırmacılar için akademik bir İbranice-Türkçe sözlük son derece gerekliydi. Bu ihtiyacı karşılayacak titizlikle hazırlanmış *İbranice-Türkçe Sözlük*², 2022 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayınlanmış orta ölçekli bir eserdir.

Bu çalışmanın yazarı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında uzun zamandır İbranice dersleri de veren Prof. Dr. Bedrettin Aytaç'tır. Aytaç'ın 359 sayfalık bu eseri, uzun yılları kapsayan bir emek ürünü. İlk olarak 2012 yılında yayınlanan sözlük, yeniden gözden geçirilip gerekli görülen düzenlemeler ve eklemeler yapılmış ve bu baskıda daha kapsamlı bir hâle getirilmiştir.

Eserin girişinde “Kısaltmalar ve İşaretler”, “İbrani Alfabeti ve İbranicede Ünlüler” tabloları verilmiştir. Bu tabloların tümü, öğrencinin sözlüğü daha kolay anlamasını, kullanmasını ve okumasını sağlamıştır. Benzer bir kolaylık da kök esaslı fiillerin, alfabetik bir şekilde *א* (*alef*)’den başlayıp yirmi ikinci bölüm *ת* (*tav*) harfinde son bulması; fiillerin ve sözcüklerin ikinci, üçüncü hatta dördüncü harfleri de kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca her fiilin ve sözcüğün hem İbranice okunuşuna göre noktalması hem de İbranice okunuşunun Türkçe verilmesi, sözlüğün kullanım kolaylığını pekiştirmiştir.

Sözlük yakından incelendiğinde, fiil-

² Aytaç, Bedrettin, *İbranice-Türkçe-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

lerin masterları ve kullanım esnasında alması gereken edatlar ile verildiği görülmüştür. Günlük dilden basın ve edebiyat diline, siyasi hayattan dinî yaşama dair basit, müştak, etken, edilgen ve dönüşlü pek çok fiil ele alınmıştır. Sözcüklere gelince, eril dişil, tekil çoğul formları yanı sıra birleşik kelimelere, edat, zarf ve sıfatlara, askerî ve hukuki terimlere ve İsrailiyat ile ilgili istilahlara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra birçok hayvan, araç gereç, bitki ve coğrafi mekân ismi de açıklanmıştır.

Bu orta ölçekli sözlük çalışmasının kaynakça bölümüne göz atıldığında; İbranice, İngilizce, Türkçe ve Almanca kaynaklar, İbranice ve Yahudilikle ilgili internet siteleri dikkat çekmektedir. Bu da alanda çalışmak isteyen araştırmacılar için yol gösterici bir nitelik arz etmektedir.

Sonuç olarak, Prof. Dr. Bedrettin Aytaç'ın *İbranice – Türkçe Sözlük* adlı çalışması, yukarıda dile getirilen niteliklerine ve titizlikle hazırlanmasına ek olarak, İbraniceden Türkçeye çeviri yapmak isteyen bir öğrencinin kolaylıkla kullanabileceği temel bir eser özelliği taşımaktadır.

Kaynaklar

Aytaç, Bedrettin, *İbranice-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

Fellman, Jack, *The Revival of a Classical Tongue Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*, Mouton & Co., Hollanda 1973.

Hirschfeld, Ariel, “Locus and Language: Hebrew Culture in Israel, 1890-1990”, *Culture of The Jews*, C 4, 2003, s. 289-338.

Klein, Ernest, *A Comprehensive Etymological Dictionary of The Hebrew Language For Readers of English*, Carta Jerusalem, İsrail 1987.

NEZRALİ'NİN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE

Kübra Kıcı

Ferhad Rahimi tarafından hazırlanan ve Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüklerin *Abuşka*'dan sonra bilinen ikinci sözlüğü olan *Nezrali'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışma; 2022 Aralık ayında, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanarak alanın ilgililerine sunulmuştur.

“Çağatayca, Çağatay Türkçesi veya Doğu Türkçesi, 15. yüzyılda Timuruların idaresi altında gelişen ve 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek Orta Asya'daki Müslüman Türk halkları tarafından ortak yazı dili olarak kullanılan dildir.”¹ Çağatay terimini, bir edebî dili tanımlamak üzere ilk kez Ali Şir Nevâyî, *Mizanü'l Evzan*'da “Çağatay lafzı” ifadesiyle kullanmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılan eserlerin bir bölümünü oluşturan ve genellikle de Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin anlaşılması için hazırlanan Çağatay Türkçesi sözlüklerinin çokluğu, Türk dilinin bu lehçesine verilen önemi kanıtlamaktadır.

Farhad Rahimi'nin hazırladığı bu çalışmanın amacı; XVII. yüzyılda, 1629-1642 yılları arasında İran'da Nezir-'Ali tarafından Safevî Padişahı Şah Safî Sam Mirza'nın (hük. H 1038-1052 / 1629-1642) emriyle yazılan Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüğü incelemek, eserden elde edilen dil bilgisel ve sözlüksel malzemeyi ortaya koymak ve başka eserlerle karşılaştırarak; bu eserin Türk dilinin gelişme sürecine olan katkısını belirlemek olarak açıklanmaktadır. Aynı zamanda Çağatay Türkçesi metinlerinin okunması ve değerlendirilmesinde karşılaşılan sorunların bir kıs-



mının bu eser sayesinde giderilmesi de hedeflenmektedir.

Çalışma, 3 bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde, “Çağatay Türkçesi ve Sözlükçülüğü”, “Safeviler Dönemi'nde Çağatay Türkçesi”, “Nezir-'Ali” ve “Nezir-'Ali'nin Sözlüğü” başlıkları altında eser hakkında daha çok genel bilgilere yer verilmiş; “Eserin Tanıtımı ve Düzeni”, “Eserin Yazma Nüshaları”, “Eserin Yazma Nüshalarının Soy Ağacı”, “Eserin Yazma Nüshalarının Yazılış Özellikleri”, “Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem” ve “Eserin Sözcük ve Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi” başlıkları altında ise sözlüğün yazıldığı dönem hakkında bilgilere yer verilerek sözcük ve sözlük bilimsel incelemesi detaylı bir biçimde yapılmıştır. İkinci bölüm olan “Metin” bölümünde; elde edilen nüshaların Farsça açıklamaları Türkiye Türkçesine çevrilmiş, Arap harfleriyle yazılmış olan madde başları

¹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988, s. VII.

ve örneklerin çeviri yazısı yapılmıştır. Bu bölüm İran'da bulunan nüshalara dayanarak hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde ise eserin söz varlığının tespiti yoluyla oluşturulan ve araştırmacıların sözlükten yararlanmasını kolaylaştıran "Sözlük Dizini"ne yer verilmiştir. Eserin sonunda; "Sonuç", "Kaynaklar" ve "Nüshaların Tıpkıbasımından Örnekler" yer almaktadır.

Nezr-'Ali'nin sözlüğü; *Miftahu'l-Lugat*, Tâli'nin *Bedayi'ü'l-Lugat*'i ve 'Abdu'l-Cemil Nâsirî'nin *Kitab-ı Türkî*'si gibi Safevîler Dönemi'nde yazılan sözlüklerden biridir. Bu sözlük, İran sahasında bilinen ilk Çağatay Türkçesi-Farsça sözlük olması nedeniyle son derece önem arz etmektedir. Büyük ihtimalle Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüklerin ilki ve *Abuşka*'dan sonra yazılan Çağatay Türkçesinin ikinci sözlüğüdür. Eser, 18. yüzyılda Mirza Mehdi Han Esterabadî tarafından yazılan *Senglah* sözlüğüne de kaynaklık etmiştir. Nezr-'Ali'nin sözlüğünün ne zaman yazıldığını ve yazılış amacını, eserin girişinden öğrenmekteyiz. Eserin giriş kısmında yazar; kendisini Nezr-'Ali olarak takdim etmiştir. Padişahın Türk diline ve Çağatay sözlerinin çözümüne istekli olmasından dolayı; Nevayî'nin sözlerini içeren, Çengiz töresini ve ayinini anlatan bu Farsça risaleyi yazmayı düşündüğü-

nü kaydetmiştir. Nezr-'Ali'nin yazmış olduğu bu sözlük; kısa bir giriş, mukaddime, üç fasıl ve hatimeden oluşmaktadır. Çağatay Türkçesi-Farsça iki dilli bir sözlük olan bu eser, madde başları ve örnekler hariç Farsça yazılmıştır. Çağatay sözlükçülük geleneklerine uygun olarak yazılmış olan eserde madde başları örneklerle tanımlanmıştır.

Farhad Rahimi, bu sözlüğü yayıma hazırlayarak bu çalışmanın Çağatay Türkçesi sahası ve Türk dil bilimi çalışmalarına büyük bir katkı sağlayacağını dile getirmektedir.

Çağatay sahasında gelişen Türk sözlükçülüğüne ait bu eserin incelemesini yapan Sayın Rahimi; metne fazla müdahale etmeden, gerekli gördüğü yerlerde eklemeler ve düzeltmelerle metin tamiiri yaparak çalışmasını tamamlamıştır. Verilen örnekleri ve tanımlanan eserleriyle birçok bilgiyi aynı anda aktarabilmesi, özellikle de alanda incelenen ilk Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüğü olması sebebiyle bu çalışma büyük önem arz etmektedir.

İran sahasında yazılmış Çağatay Türkçesi-Farsça sözlük şeklinde hazırlanmış olan bu çalışmanın bu alanda çalışacaklar için büyük bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Eserin okuru çok olsun.

**ETİMOLOJİ IŞIĞINDA
KELİMELERİN DÜNYASINDA
GEZİNTİLER ADLI ESER
ÜZERİNE**

Kadir Uzun

Türkçedeki yabancı kelimelerden bazılarının ortak yönlerinin köken bilgisine yönelik açıklamalarla ele alındığı Bülent Aksoy tarafından hazırlanan *Etimoloji Işığında Kelimelerin Dünyasında Gezintiler* adlı eser, 2022 yılında okurla buluşturulmuştur.

Türkçe, tarih boyunca pek çok yabancı dili hem etkilemiş hem de o dillerden etkilenmiştir. Bu etkileşim sonunda Türkçenin söz varlığına pek çok alıntı söz dâhil olmuştur. Tanzimat dönemine kadar Türkçedeki alıntuların daha çok Arapça, Farsça kelime ve yapılardan oluştuğu görülse de bu tarihten sonra Batı ile olan etkileşimin artması neticesinde Batı dillerinden pek çok kelime de Türkçenin söz varlığına girmiştir. Alınan yeni kelimeler, çoğu zaman alındığı dildeki anlamından uzaklaşarak Türkçenin yapısına ve alınma ihtiyacına uygun yeni anlamlar da kazanmıştır.

Etimoloji Işığında Kelimelerin Dünyasında Gezintiler adlı eserde, başka dillerden –özellikle de Batı dillerinden– alınan bazı kelimelerin/terimlerin köken bilgisine dair bilgilerin yanı sıra Türkçeye geçtikten sonra kazandıkları yeni anlamlar ile Türkçe karşılıkları ele alınmaktadır.

Kitabın “Theoria”dan Nazariye”ye” başlıklı ilk bölümünde “teori” ve “nazariye” kelimeleri etrafında okuyucu âdeta bir yolculuğa çıkartılmaktadır. İlk önce *theora*’nın Yunancadaki anlamları verilmekte, bu anlamda Batı dillerinde kullanılan kelimeler açıklanmaktadır. Daha sonra “teori”nin tarihî süreçteki kullanımları ile ilgili bilgiler sunul-



maktadır. Bu sözün “bakmak, görmek” anlamından hareketle Arapçadaki karşılığı olan “nazar” kelimesi etrafında oluşan ve Türkçede kullanılan “nazariye”, “nazari”, “nazariyat”, “nazariyatçı”, “nazaran”, “nazır”, “nezaret”, “nezarethane”, “nazire”, “manzara” “intizar”, “muntazır”, “münazara”, “nazarlık” sözleri ile “nazar değmesi”, “nazara gelmek”, “nazar-ı dikkate almak”, “sarf-ı nazar etmek”, “nokta-i nazar” birleşik yapıları açıklanmaktadır. Ayrıca “nazariye” ve “teori” sözlerine Türkçe karşılık olan “kuram” da incelenmekte, “teori” ile aynı kök fiilden türeyen “tiyatro” ele alınmaktadır. “Tiyatro” sözü açıklanırken dilimizde “bakıp seyretme, nazar” anlamında “tiyatro” için kullanılmış “temâşâ” sözü de incelenmektedir. “Temâşâ” sözü açıklanırken “seyir, seyirlik” sözlerine de değinilmektedir. Kısaca bu bölümde “teori” sözünden hareketle bu sözün Türkçede oluşturduğu kavram alanı okuyucuya tanıtılmaktadır.

Eserde kelimelerin dünyasına girildiğinde onların ulusal sınırları dinlemediği, gümrük vergisi ödemedi, elini kolunu sallayarak bir dilden başka bir dilin konuşulduğu ülkeye girdiği ifade edilmektedir (s. vii). Yazarı bu tespitinde haklı çıkarabilecek örnek “magazin” sözü olabilir: Arapça “depo, ambar, tahıl ambarı” anlamlarına gelen “mahzen” sözünün çokluk şekli olan “mağâzin”; yine aynı anlamlarda Fransızca ve İngilizcede kullanılmaya başlanmıştır. İngilizce *magazine*, Fransızca *magazine*, İtalyanca *magazzino*, Almanca *Magazin* olarak kullanılan *magazin* sözü; Arapça kökenli “mahzen, hazine, hazne” sözleriyle aynı kökenden türemiş ve Arapçadan Avrupa dillerine geçmiş bir sözdür. Ordunun konakladığı yahut savaş gemilerinde barut gibi patlayıcı maddelerin depolandığı bölümlere de Fransızca *magazine* (magazin) denmiştir. Daha sonra gazete, dergi gibi süreli yayınlar için de bu söz kullanılmaya

başlanmıştır.

Eserde yine bu minvalde “nomos, namus”, “tercüman, dragoman, dil oğlanı, dilmaç”, “opus, opera, operasyon”, “ezoterik, bätini, içrek”, “koro, bale, horon” gibi sözler arasındaki münasebet ele alınmaktadır. Ayrıca eserin son kısmında “Çarpıcı Etimolojiler” başlığıyla yazar tarafından önemli görülen bazı yabancı sözlerin köken bilgisi açıklamaları, alfabetik olarak okuyucuya sunulmaktadır.

Etimoloji Işığında Kelimelerin Dünyasında Gezintiler adlı eser, okuyucuları köken bilgisi sözlüklerinde var olan bilgilerden hareketle sözcüklerin yolculuklarına ortak etmektedir. Eserin okuyucularını kullandıkları yabancı kelimeler üzerine düşünmeye davet ediyor, Bülent Aksoy’u hazırladığı bu güzel eseri için tebrik ediyoruz. Eserin okuru çok olsun.